

**ԵՐԵՎԱՆԻ ՏԵՂԱՆՎԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ  
ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ XVI-XIX ԴԴ.**

Ուշմիջնադարյան Հայաստանի քաղաքների տեղանվանաբանությանը, պայմանավորված օտար տիրապետությունների բացասական ազդեցությամբ, բնորոշ են ինքնատիպ գծեր: Ինչպես պարսկական, այնպես էլ դրան նախորդած օտար այլ ներգործությունների պայմաններում, սակավաթիվ քաղաքները կորցնում էին իրենց աղջային դիմագիծը, տեղանունները՝ ավանդական անվանումները:

Այդ երևույթը նկատելի է հատկապես XV դ. թուրքմենական ցեղերի տիրապետության շրջանում ձևավորված միջնադարյան Երևանում: Այդ ժամանակահատվածում լինելով գերազանցապես հայարնակ, երբեմնի հինավուրց այս քաղաքն իր կենցաղի մեջ ձեռք է բերում օտար տարրեր, որն արտահայտվում է թաղերի, իսկ ավելի ուշ՝ փողոցների անվանակոչման մեջ:

Երևանի թաղերի անունների գործածությունն սկսվում է XVI-XVII դդ.: Թուրք պատմագիր Իբրահիմ Փեչեկին, խոսելով XVI դ. 80-ական թթ. պարսկաթուրքական պատերազմների մասին, նկարագրում է Զաֆեր (Զաֆար) փաշայի կողմից Երևանի ավերումը և հարևանցիորեն անդրադառնում քաղաքի նկարագրությանը: Հիշատակվում են բերդը, ոսկեզօծ ե գեղեցիկ կառուցված պալատները, գեղազարդ և ոսկեփայլ կամարներն ու ծածկերը:<sup>1</sup> Ֆրանսիացի ճանապարհորդ Տավերնիեի 1655 թ. կազմած հատակագծում նշված են քաղաքը և բերդը, քրիստոնյա հայերի թաղը, Երկերեսանի կոչվող եկեղեցին, ժողովարանը, Զանգու գետը, Քարե կամուրջը, քարավանների մեծ ճանապարհը, լեռներից բխող անանուն գետակը, Մեծ հրապարակը, Թավրիզի ու Թիֆլիսի ճանապարհները: Այս հատակագծում չկան կոնկրետ թաղերի անվանումներ: Պետք է ենթադրել, որ դրանք ունեցել են անուններ, սակայն Տավերնիեն ձեռնպահ է մնացել դրանց կոնկրետ հիշատակումներից: Հատակագծից երևում է, որ ասվածը վերաբերում է արդեն գոյություն

<sup>1</sup> Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին, հ. 1, Երևան, 1961, էջ 46-47:

ուռնեցող Կոնդ և Շահար թաղերին: Ֆրանսիացի մեկ այլ ուղեղիր՝ Շարդենը (1673 թ.) նույնպես մանրամասն նկարագրում է բերդը, եկեղեցիները, գետերը, այգիները, հրապարակները և դարձյալ չի անդրադառնում թաղերի անվանումներին:

Հայ հեղինակներ Աբրահամ Երեանցու, Աբրահամ Կրետացու, Սիմեոն Երեանցու և այլոց հաղորդած տեղեկություններից կտրելի է եզրակացնել, որ թեև թաղերը պաշտոնական անուններ չեն ունեցել, սակայն քաղաքի տարրեր նշանավոր տնտեսական, վարչական, հոգեոր կառույցների, շենքերի, հրապարակների, արհեստավորական շարքերի անուններից հաճախ շրջակա տարածքներն ընկալվել են որպես առանձին թաղեր. Այսպես, Մեյդանի (հրապարակ), Ղանթաղի (Շուկայի մեծ կշեռք), Եկեղեցու, Դամրջիների (դարբինների) և այլն: Նույն սկզբունքով, ավելի ուշ՝ XIX դ. առաջացել են փողոցների անունները:

Ազբնաղբյուրների տեղեկությունների համադրությամբ պարզվում է, որ 30 կմ շրջագիծ ունեցող այգեչատ Երեանք բաժանվել է երեք խոշոր մասի՝ մահալների, որոնք փաստորեն ինքնուրույն ընդարձակ թաղեր էին՝ Հին քաղաք, Կոնդ և Քարահանք: Վերջիններս իրենց հերթին կազմված են եղել առանձին ենթաթաղերից: Հին քաղաքը կամ պարզապես քաղաքը, պարսկական տիրապետության շրջափուլում կոչվել է Շահար (պարսկերեն՝ քաղաք): Այն գրավել է քաղաքի Հյուսիս-արևելյան մասը (ներկայիս «Մոսկվա» կինոթատրոնի շենքի շրջակայքը) և եղել է քաղաքի ամենաբարեկարգ թաղը: Կոնդը Երեանի ամենահին և հայաբնակ թաղերից էր՝ միաժամանակ դրսև պատմական կորիզը: «Կոնդ» անվանումը տիպական է այն առումով, որ հասարակ անունը դարձել է հատուկ տեղանուն: Այն գրավում է քաղաքի արևմտյան բարձրադիր մասը, և այգ անունն էլ ստացել է իր բարձր դիրքի պատճառով:<sup>2</sup> Ըստ Հովհ. Շահխաթունյանցի՝ «Թաղ քաղաքիս է Կոնդ անուանեալն, զոր այլազգիք կոչեն Թէփէպաշի»:<sup>3</sup>

Քաղաքի հարավ-արևելյան մասում գտնվել է երրորդ թաղը՝ Քարահանքը: Այստեղ կային երկաթով հարուստ աղբյուրներ, որից էլ կոչվել է թաղի անունը՝ Դամիր-Բուլաղ՝ երկաթաղբյուր:

<sup>2</sup> «Կոնդ» բառը հայերեն նշանակում է երկայնաձիգ կամ բոլորակ բլուր: Պարսիկներն այն քարզմանեցին և վերանվանեցին «Թափաքաշ»:

<sup>3</sup> Շահխաթունյանց Յովհ., Ստորագրութիւն կաթողիկէ Էջմիածնի և հինգ զաւառացն Արարատայ, հ. 2, Էջմիածին, 1842, էջ 146:

Հետագայում շրջակայքի գյուղերի հաշվին քաղաքն ընդարձակվեց, իսկ բուն քաղաքի տարածքում առաջացան նոր թաղեր: Առաջինը քաղաքին միացվեց Ձորագյուղը, որը գտնվում էր Հրադղանի ձորի ձախ գառիվեր տփին: Ըստ Ջաքարիա Սարկավագի՝ այն նախկինում անվանվել է *Խնկելո ձոր* կամ *Խնկաձոր*<sup>4</sup>: «Գնացի ես Խնկելոյ ձոր, - գրում է Սիմեոն Երեանցին, - որ այժմ ասի Ձորագեղ»:<sup>5</sup> Ընթացիկում է, որ Խնկելո Ձոր կամ Խնկաձոր տեղանունը կապվում է այստեղ կաթողիկոսի ժամանակավոր աթոռանիստի՝ Երևանի եպիսկոպոսանիստի գտնվելու Հտնդամանքի հետ, որտեղ տեղի են ունեցել քաղաքի հիմնական բնակչության կրոնական տոները՝ հատկապես Ջորջհնեքը: Վերոհիշյալ ժամանակաշրջանում Ձորագյուղի անունը թարգմտնաբար վերածվեց Դարաքենգի:

Ձորագյուղն էլ իր հերթին ունեւր ենթաթաղեր՝ Վերին կամ Բարախի թաղ, Ստորին կամ Ձորի թաղ ե Կարբի կամ Կարբո թաղ: Եթե առաջին երկուսը տեղանքի հետ կապված տեղային անվանումներ էին, ապա վերջինս այդպիսին լինելով հանդերձ, անունը ստացել էր որոշակի ազգագրական խմբի՝ Կարբի գյուղի բնակիչների այդ տարածքում բնակվելու պատճառով: Ենթաթաղերը, որպես կանոն, չունենին պաշտոնական անվանումներ, և դրանց բնակիչները տալիս էին մշտապես փոփոխվող պայմանական անուններ:

Օտար տերմինաբանությունն իր կնիքը գրեց նաև Նորթ թաղամասի վրա, որը հայերեն նշանակում է նորատունկ այգի, պարտեզ<sup>6</sup>: Այն ստացավ նոր անվանում՝ Չումաքչի (բրուտ), որը չնայած պաշտոնապես Երևանին միացվեց միայն 1837թ., սակայն վերը նշված ժամանակաշրջանում Երևանի փաստական թաղերից էր՝ այգեգործությունը ե. խեցեգործությունը զբաղվող հայ բնակիչներով:

Պարսկաթուրքական, ապա՝ ռուս-պարսկական պատերազմներն սուղ էին բերում ժողովրդագրական տեղաշարժեր: 17-րդ դ. սկզբին Շահ Արասր Երևանից բռնագաղթեցրեց մեծ թվով հայերի՝ բնակեցնելով նրանց Պարսկաստանի տարբեր վայրերում, մասնավորապես Նոր Ջուղայում: Հիմնադրված քաղաքների, գյուղերի, թաղերի ու փողոց-

<sup>4</sup> Ջաքարիա Սարկավագ, Պատմագրութիւն, հ II, Վաղարշապատ, 1870, էջ 32, 51:

<sup>5</sup> Սիմեոն Երեանցի, Ջամբո, Վաղարշապատ, 1873, էջ 20:

<sup>6</sup> Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հ. II, Ե., էջ 1083:

ների մեծ մասը ստացան նախկին ընակավայրի անվանումները: XVIII դ. երկրորդ կեսին և XIX դ. սկզբին Երևանում ընակություն հաստատած հայ արհեստավորների և առևտրականների կողմից ստեղծվում են նոր թաղեր. Սպահանից եկած հայերը, հաստատվելով Գետառի ափին, թաղը վերանվանում են Սպահանցոց թաղ, դարարողցիները՝ Հիմնում Ղարարողցոց թաղը: 1795թ. Ադա Մահմադ խանի արշավանքից փախած չարրախցիները՝ Երևանում Հիմնադրում են Զարրախցոց թաղը: Քաղաքում 1820-ական թթ. վերջին Մարաղայից ու Խոյից գաղթած հայերին հատկացվում են հողեր, ուր նրանք կառուցում են նաեւ իրենց եկեղեցիները:<sup>7</sup>

Երևանի աշխարհագրական անուններում արտացոլված է նաև առանձին թագերի տնտեսության բնույթը, բնակիչների արհեստն ու զբաղմունքը: Այդպիսին էր Շիլաչի անունը: Այս անվամբ նկատի են ունեցել արհեստավորների այն շարքը, որտեղ գտնվել են կարմիր գուլյնով ներկող ներկարարներ: Վերոհիշյալ ժամանակաշրջանում հանդես են գալիս Բոյախչիների, Մաշկարարների, Դամրչիների և այլ թաղեր:

Երևանի տեղանվանարանական պատկերն ավելի ամբողջական դարձնելու համար անդրադառնանք նաև հայ նշանավոր գրող, լուսավորիչ, մանկավարժ, հրապարակախոս Մ.Թաղիադյանի ուղեգրությունում տեղ գտած նյութերին:<sup>8</sup> Ի թիվս վերոհիշյալ թաղամասերի նրա մոտ հանդիպում ենք նաև այլ թաղերի: Օրինակ՝ «Զօրաւոր», որն ունի Անանիա Առաքյալի անունով եկեղեցի և «պարանգս ջրարրիս»: Զորավորի վերնամասում Կոզեռն անունով գերեզմանոցն էր՝ այնտեղ թաղված Կոզեռն վարդապետի անունից: Մինչ այդ անհայտ՝ «Նոր թաղ», որի տարածքը հնում լինելով Երևանի խանի այգիները, անվանվել է «Խանլի թաղ»: Երրորդ՝ Հրադանի աջ ափին գտնվող Առվույտի արտ կամ «Եօնջալրդ», որտեղ կառուցված էր Սարգսի ամառանոցը՝ Թալար անունով: Նրանից դեպի արևմուտք, Հրադանի երկայնքով ձգվում էին ծառաշատ երեք ըլուրներ՝ պարտեզներով: Ամենայն հավանականությամբ խոսքը ժամանակակից Եռաբլուր

<sup>7</sup> Չարբախ տեղանունը ծագում է պարսկերեն չահար՝ չորս և բաղ այգի բառերից:

<sup>8</sup> Թաղիադեան Մ., Ուղեգրություններ, հոդվածներ, նամակներ, վավերագրեր, Ե., 1975, էջ 86:

<sup>9</sup> Թաղիադեան Մ., նշվ. աշխ., էջ 86-88:

տեղանվան մասին է, մանավանդ, որ ըստ Թաղիադյանի՝ Թալարից ճանապարհը տանում էր դեպի Փարաբար և էջմիածին:

Փորձելով ի մի բերել պարսկական տիրապետության ժամանակահատվածում (XVI դ. – XIX դ. սկիզբ) երևանի տեղանունների անվանաբանության վերլուծությունը, կարելի է մատնանշել հետևյալ առանձնահատկությունները. ա) Օտար լեզվա-մշակութային, կենցաղային աղդեցություն՝ երևանի տեղանունների զգալի մասը թարգմանաբար ձեռք է բերում այլսլեզու անվանում՝ Թափաբաշ (Կոնգ), Շահար (քաղաք), Դարաքենդ (Ձորագյուղ): բ) Պահպանվում են նախորդ ժամանակներից քաղաքների թաղերի ու փողոցների անվանումների առաջացման ավանդական ձևերը. անվանակոչումներն ըստ արհեստավարական մասնագիտությունների՝ Շիլաչի, Բոյախչի, Դամբչի, Ձուլաքչի և այլն, միայն թե օտար հորջորջմամբ: գ) Տեղանունների ծագման ավանդական աղբյուր է մնում աշխարհագրական գործոնը, երբ կոնկրետ տեղանքի անունը փոխանցվում է թաղերին՝ Ձորագյուղ, Կոնգ և այլն: դ) Ռազմաքաղաքական բարդ իրավիճակով (պատերազմներ, բռնազաղթ և այլն) պայմանավորված՝ ծայր են առնում ժողովրդապահական տեղաշարժեր, որոնց արդյունքում երևանում առաջանում են նոր թաղեր Հայաստանի պատմաաղագրական տարբեր մարզերի, քաղաքների անվանումներով՝ Սպահանցոց, Ղարաբաղցոց թաղ և այլն:

Երեանի անվանաբանությունն հետ առնչվող այս առանձնահատկությունները պահպանվեցին նաև XIX դ. առաջին կեսին և սկսեցին էական փոփոխություններ կրել միայն դարի երկրորդ կեսից՝ ուսական վարչաքաղաքական համակարգի հաստատմամբ:

Մինչև 1849 թ., երբ երևանը գավառական քաղաք էր, դեռ արմատացած էին մնում պարսկական քաղաքաշինական «ավանդույթները»՝ ծուռումուռ ու փոշոտ փողոցներ, զուրկ եվրոպական քաղաքաշինությանը բնորոշ բարձրարժեք շինություններից:<sup>10</sup>

Ռուսական կայսրությունը նորանվաճ Անդրկովկասում իր դիրքերն ամրապնդելու նպատակով ստիպված եղավ հատուկ ուշադրություն հատկացնել երկրամասի քաղաքաշինությանը: Միայն XIX դ. երկրորդ կեսից զգալի աշխատանք կատարվեց երևանի զարգացմանը

<sup>10</sup> Линч Х. Ф. Б., Армения, т. 1, Т., 1910, с. 270-273.

կանոնավոր հատակագծային լուծումներ տալու ուղղությամբ: Սկսվեց փողոցների պաշտոնական անվանակոչության շրջանը:

XIX դ. առաջին կեսին Երևանն ուներ 12-15 հաղ. բնակիչ, հիմնականում՝ հայեր, մահմեդականներ (սլաւոփներ, շիա թուրքեր), ավելի քիչ՝ ռուսներ, լեհեր ու հրեաներ:<sup>11</sup>

Արևելյան Հայաստանում տեղի ունեցած ազդաւհաւաք գործընթացներից և 1849-ին Երեւանին նահանգային կենտրոնի կարգավիճակ շնորհելուց հետո, այստեղ քաղաքաշինական զարգացումն առանց հատակագծային լուծումների, դարձավ անհնարին: 1853-1858 թթ. ռուս պաշտոնյա նազարեք կազմեց Երևանի՝ որպէս նահանգային քաղաքի հատակագիծը,<sup>12</sup> որի մեջ ընդգրկվեցին արդեն գոյութուն ունեցող փողոցները, հրապարակները, եկեղեցիներն ու մասնավոր տները: Փաստորեն այս հատակապիծն առաջին համապարփակ փաստաթուղթն էր, որում կարելի էր հանդիպել Երեւանյան փողոցների պաշտոնական անվանումներին: Հատակագծում արձանագրված էր 30 փողոց, որոնք հիմնականում ընդգրկում էին բուն քաղաքի տարածքը:

Նազարեքի վերոհիշյալ հատակագիծը կրկնօրինակվեց 1865 թ. Հոդային կոլեգիայի խորհրդատու-հոդաչափ Ստոցկու կողմից նոր հատակագիծ<sup>13</sup> կազմելիս: Փողոցների մի մասը վերոհիշյալ երկու հատակագծերում էլ հիշատակվում են նախկին օտար անուններով՝ Մզկիթի, Սուլեյման խանի, Կրիստուլադի, Չոլմակչի, Թաթարական, Շարիաթի, Սուլթանական, Բազարի և այլն: Հատկանշական է, որ տեղանունների մի մասում արդեն առկա է ռուսական տիրապետութան կնիքը՝ Բեյրութսկայա (Բեհբութսկայա), Աստաֆեւսկայա, Յարսկայա, Թարխանովսկայա: Ինչպէս երևում է փաստաթղթերից, առկա տեղանունների երրորդ խումբն էլ հետեւանք է փողոցների անվանումների ուղղակի ռուսերեն թարգմանութան՝ Բազարնայա, Կիրպիչնայա, Սադովայա, Մալյարսկայա և այլն:

<sup>11</sup> Шопен И., Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи, СПб., 1852, с.468, Линч Х. Ф. Б., Армения, т. 1, с. 272.

<sup>12</sup> Երևան քաղաքի պատմության քանդարանի (այսուհետև ԵՔՊԹ) ֆոնդ. Հատակագիծ նահանգական քաղաք Երիվանի, 1853-1858 թ., գործ նազարեքի:

<sup>13</sup> Նույն տեղում, Հատակագիծ նահանգական քաղաք Երիվանի, 1865 թ., գործ Ստոցկու:

Փողոցների նոր տեղանունների հաջորդ խումբն իր անունը ստացավ տվյալ տարածքի կարեւոր հասարակական շենքերի անվանումներից՝ Բաղնիքի փողոց, Փոստային, Ուսումնարանի, Ապտեղենայա (Դեղատնային) և այլն:

Շուրջ 5 տարի շարունակվող նախապատրաստական աշխատանքներից հետո 1856 թ. դեկտեմբերի 23-ին Կովկասի փոխարքա Ա.Ի.Բարյատինսկին հաստատեց Երեւանի հատակագծի նախագիծը, որով կենտրոնական մասում՝ Բուն քաղաքում պետք է փողոցները կարգի բերվեին, ուղղվեին, հարմարեցվեին տեղանքի դիրքին և իրենց մեջ ներառեին առևտրաարհեստավորական ու գործարարական շինությունները: Առաջին կանոնավոր փողոցը՝ Աստաֆիևսկին<sup>14</sup> (Աստաֆյան, այժմ՝ Արուսյան) իր անունը ստացավ գեներալնահանգապետ Աստաֆևի անունից:<sup>15</sup> Փողոցն սկսվում էր Շուկա-Հրապարակից (նախկինում՝ Ղանթար) և դեպի Հյուսիսային ու Հյուսիս-արևելյան ուղղությամբ բարձրանալով, հասնում մինչև հանդիպակաց բարձունքներ (այժմյան Խ.Աբովյանի անվան պուրակ): Աստաֆյանը դարձավ այն փողոցը, որին զուգահեռաբար և ուղղահայաց դիրքերով կյանքի կոչվեցին մյուս փողոցները:

1856 թ. պլան-հատակագծով նախատեսված փողոցները կառուցվեցին միայն 1870-1890-ականներին: Շինարարության ձգձգման հիմնական պատճառներից մեկը բնակիչների կողմից իրենց հողաչեն տներից ու հատկապես՝ այգիներից չհրաժարվելու հանգամանքն էր: Թեև նախատեսվում էր փոխհատուցում, սակայն շատերը կառչած էին մնում իրենց հողատարածքներին: Պահպանվել են բազմաթիվ արխիվային վավերագրեր, որոնցում արտահայտված է հին երևանցիների

<sup>14</sup> Աստաֆյան փողոցի մասին տես նաև Ակնարկներ հայ արվեստի պատմության, Ակնարկներ հայ ճարտարապետության պատմության, խմբ.՝ Բ.Առաքելյան, Ա.Մազմանյան, հ. 2, Ե., 1964:

<sup>15</sup> 1883 թ. քաղաքային դումայի նիստերից մեկում, ի պատիվ Ալեքսանդր III-ի (1881-1894) որոշում է ընդունվել Աստաֆյան փողոցը վերանվանել Ալեքսանդրովսկայա, իսկ Աուլեյմանիսանսկայան Աստաֆիևսկայա: Սակայն այդ որոշումը հետագայում կիրառություն չի գտել («Երևանի հայտարարություններ» թերթ, Երևան, 1883, թիվ 39):

դժգոհությունը նոր փողոցների կառուցման համար իրենց կենսական միջոցներից՝ այգիներից ղրկելու կապակցությամբ:<sup>16</sup>

Հաջորդը Գուբերնսկայա (Նահանգային, այժմ՝ Հանրապետության) փողոցն էր, ուր տեղակայված էին Նահանգային վարչության շենքերը, Տեր-Ավետիքյանների մեխանիկական, Եսապովի պահածոների գործարանները:<sup>17</sup>

Աստաֆյանին հարավային կողմից գուգահեռաբար ձգվող փողոցը կոչվեց Տեր-Ղուկասով՝ ի պատիվ 1877-1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի նշանավոր զորահրամանատար, հայազգի գեներալ Արշակ Տեր-Ղուկասովի:<sup>18</sup>

Աստաֆյանից գեպի արևմուտք և Հյուսիս-արևմուտք տարածվող մյուս գուգահեռ փողոցը Մալյարսկայան էր (Ներկարարների, այժմ՝ Տերյան): Այն իր անունը ստացավ բնակիչների զբաղմունքի՝ ներկարներ լինելու պատճառով:

Զուգահեռ փողոցների շարքում էր Քարվանսարայսկայան (Հետագայի Ահակ Տեր-Գաբրիելյան, այժմ՝ Եզնիկ Կոզբացու), որն սկսվում էր Գյուրջի Քարվանսարայից,<sup>19</sup> ձգվում էր մինչև ներկայիս օպերայի մոտ տարածվող այգիները: Այս փողոցի վրա էր «Երևանի հայտարարություններ» թերթի խմբագիր Էմին Գրիգորյանի տունը և տպարանը, Ալեքսանդր I-ի անվան Ալեքսանդրյան գիմնազիան:

Աստաֆյանին զուգահեռ կարճ փողոցը կոչվում էր Արմյանսկայա: Այն առանձնակի հետաքրքրություն չէր ներկայանում: Արմյանսկայան սկսվում էր գրեթե Հրազդանի կիրճից՝ ներկայիս ծածկած (փակ) շուկայի մոտից՝ հասնելով մինչև այժմյան Պուշկինի փողոցի խաչմերուկը:<sup>20</sup>

Աստաֆյան փողոցի հետ վերրնթաց ուղղությամբ հատվող առաջին փողոցը Նաղարովսկայան էր (այժմ՝ Ամիրյան): Այն կրում էր հայազգի բարձրաստիճան զինվորական Վարդան Մաթևոսի Նաղարովի

<sup>16</sup> Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև ՀԱԱ), ֆ. 117, ց. 1, գ. 849, ք. 2, 18, 24, 25 և այլն:

<sup>17</sup> Ավագյան Է., Էրիվանի հայրերն ու այրերը, Ե., 2002, էջ 59:

<sup>18</sup> Պսակ, Երևան, 1881, թիվ 3: Ներկայումս Տեր-Ղուկասովի փողոցը կրում է Մ.Նալբանդյանի անունը:

<sup>19</sup> Գյուրջի քարվանսարա թարգմանաբար նշանակում է վրաց իջևանատուն:

<sup>20</sup> Այն մասնակիորեն նույնանում էր ներկայիս Մաշտոցի պողոտայի հետ, որը բազմիցս անվանափոխվել է (Միկոյանի, Ստալինի, Լենինի անվան):

անուներ: Փողոցի վրա էին գտնվում Արական դասական և Սուրբ Հռիփոսիմի օրիորդաց գիմնազիաները: Նաղարովսկայային զուգահեռ և Աստաֆյանին ուղղահայաց տարածվող Բեհրութովսկայայի փողոցի անունն էլ հայազգի զինվորական ու պետական նշանավոր գործիչ Վասիլի Բեհրութովի պատվին էր:<sup>21</sup>

Բեհրութովսկայայից վերե, Աստաֆյանին հաջորդաբար, ուղղահայաց հատվում էին Ցարսկայա (նախկում՝ Սպանդարյան, ներկայումս՝ Աբամի), Թադիսանովսկայա (Պուշկին-Կնունյանց), Դոկտորսկայա (Թումանյան) փողոցները: Ըստ հնարնակ երեանցիների պատմածների՝ Դոկտորսկայան իր անունը ստացել էր ի պատիվ փողոցի վրա սպորող մի բարեհամբավ բժշկի, որն անվճար բուժում էր չքավոր մարդկանց:

Աստաֆյանին հատվող նախավերջին փողոցը Ցերկովնայան էր (անունը տրվել էր այնտեղ գտնվող Ս.Աստվածածին եկեղեցու պատճառով), վերջինը՝ Բեդիմյանայան:<sup>22</sup>

Քաղաքի գլխավոր փողոցների շարքին պետք է դասել Բազարնայան (Մարքսի, Խորենացու) որը XX դ. սկզբին երկաթուղու բացվելուց հետո երևանցիներն ավելի հաճախակի անվանում էին Վոկզալնայա:<sup>23</sup> Վերջինիս վրա էին գտնվում Քաղաքային դուման, Սարաջի օդի-կոնյակի գործարանը:

Կրեպոստնայա անունը ստացած նախկին Բերդի փողոցն սկսվում էր հետագայի Կոմայգու մուտքի մոտից և հասնում ներկայիս Հաղթանակի կամրջի մոտ: Նշանավոր էր հինավուրց բերդով ու Շուստովի դինու-կոնյակի գործարանով:

XIX դ. երկրորդ կեսին երևանում ռուս աղանդավորների թիվը նկատելիորեն աճել էր: Թաղամասը, ուր նրանք ապրում էին, կոչվում էր «Մոլոկանսկայա սլոբոդկա»: Այդ թաղամասի հիմնական փողոցը մինչև 1921 թ. կրում էր Մոլոկանսկայա անվանումը:<sup>24</sup>

<sup>21</sup> Այժմ Բեհրութովսկայան կոչվում է Բուզանդի փողոց (նախկինում՝ Սվերդլով):

<sup>22</sup> Ցերկովնայան այժմ կազմում է Սայաթ-Նովայի պողոտայի մեկ մասը, Բեդիմյանցայան՝ (անանուն) ներկայիս Աղայան փողոցն է:

<sup>23</sup> ՀՀ ԳԱՍ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվ, Կարապետյան Տ.Վ., Երևանը 20-րդ դարի առաջին քսանականներին (մեքենագիր), Ե., 1982, էջ 13:

<sup>24</sup> ՀԱԱ, ֆ. 117, ց. 1, գ. 814, ք. 5:

XX դ. սկզբին Երևանի երկաթուղային հանգույց դառնալու հանգամանքը, բնակչության նկատելի աճը ստիպեցին արագացնել քաղաքի հատակագծի վերանայման աշխատանքները: Քաղաքային տեխնիկ Բ.Մեհրաբյանի քսանամյա աշխատանքի արդյունքում կաղմվեց Երևանի 1906-1911 թթ. հատակագիծը:<sup>25</sup> Քրտնաջան գործունեության արդյունք հանդիսացող այս աշխատանքը, Մեհրաբյանի իսկ խոսքերով՝ յուրահատուկ նվեր եղավ սերունդներին, որոնք շնորհակալությամբ պիտի հիշեն նրա հեղինակին:<sup>26</sup> Հիրավի այս նախագիծը մեծ նշանակություն ունեցավ Երևանի բարեկարգման համար և հետագայում լայնորեն օգտագործվեց ճարտարապետ Ալ.Թումանյանի կողմից քաղաքի 1924 թ. հատակագիծը կազմելիս:<sup>27</sup>

Հատակագիծը մանրամասնորեն ընդգրկում էր Երևանում գոյություն ունեցող բոլոր հրապարակները, հասարակական շենքերը, գերեզմանատները և այլն: Նոր հատակագծում արդեն հանդիպում ենք նորանուն փողոցի փողոցների՝ Ճարտարապետի, Վեբիլովի, Ռոստոմ խանի, Ալգեստանի և այլն: Կային նաև համարակալված անանուն փողոցներ, որոնց մի մասը ևս հետագայում անվանակոչվեց:

Ինչպես երևում է, մինչև XX դ. սկիզբը Երևանը ոչ միայն քաղաքաշինության առումով, այլև անվանաբանության տեսանկյունից լուրջ փոփոխությունների ենթարկվեց՝ հետզհետե ձևափոխվեց Վարդանյան անվանումներից և վերածվեց Ռուսական կայսրության մյուս քաղաքներն հիշեցնող վարչական կենտրոնի՝ իր արևելյան ու հայկական դիմագծի հիմնական կողմերով:

<sup>25</sup> Եթղթ, Պլան Էրիվան քաղաքի, գործ քաղաքային տեխնիկ Բ.Մեհրաբյանի, 1906-1911:

<sup>26</sup> Эриванские объявления, 1911, № 49.

<sup>27</sup> Հակոբյան Թ., Երևանի պատմությունը 1879-1917 թթ., Ե., 1963, էջ 295:

LUSSINE AMIRJANYAN

## **TENDENCIES OF CHANGES OF THE TOPONYMS OF YEREVAN IN THE XIV- XIX CENTURIES.**

### **Summary**

During Persian domination (XV-XIX centuries) the following features were characteristic to the place-names of Yerevan:

1. Under foreign lingua-cultural, everyday life influence the great number of toponyms, having translated their meanings, got foreign appellations, e.g. Tapabash (Kond), Shahar (town), Darakend (Dzoragiough).
2. The traditional ways of origin of place-names were kept – according to trades but with foreign denomination, e.g. Shilachi, Boyakhchi, Damrchi, Cholmakchi and etc..
3. The geographical factor was still the source for the origin of place-names. The appellation of a definite locality was transferred to taghs (blocks), e.g. Dzoragiough and Kond and etc..
4. Demographycal movements started because of military-political complicated situations (wars, forced migrations), brought to the emergence of new taghs with historical-ethnographical names of different regions and towns of Armenia, e.g. Spahantsots, Gliarahaghtsots and etc..

Only from the second part of the XIX the Russian administration did appreciable work on planning of Yerevan, directed to the development of city. Up to the beginning of the XX century, Yerevan was seriously changed not only from the standpoint of town-building but toponymy as well. It gradually became an administrative centre, reminding the other cities of Russian Empire, with oriental and Armenian principle features.